

Fakultetsopponenten sammanfattar

MARIA NYSTRÖM

Institutionen för vårdvetenskap, Högskolan i Borås

Britt Bragé – *Kroppens mening: Studier i psykosomatiska lösningar* (Stockholm: Stockholms universitet, Pedagogiska institutionen, 2009)

I Britt Bragés doktorsavhandling *Kroppens mening – Studier i psykosomatiska lösningar* befinner sig människan i en situation som är meningsfull även på ett kroppsligt plan. Den levda kroppen är i ständig vital kommunikation med sin värld och kroppen införlivar de villkor som gäller i omgivningen. Detta för med sig kunskapsteoretiska problem kring frågor om hur man kan se på den kroppsliga aktivitet som pågår, medan man berättar om något, och hur man kan samla in och använda data om kroppslig aktivitet inom ramen för en övergripande fenomenologisk ansats?

Fenomenet psykosomatik

Inom psykoanalysen riktas forskningsintresset mot tolkning av symboliken bakom symtomen. Här handlar det bland annat om att förstå konflikter. Sigmund Freuds »konversionshysteri», där bortträngda känslor omvandlas till kroppsliga manifestationer som visar sig i kroppens svagaste punkt, får tjäna som exempel. Förståelsen av kroppsliga uttryck gör det i sin tur möjligt att förstå innebörden i ett begrepp som psykologisk sårbarhet. Det är välkänt bland psykoanalytiker att analysander med somatiska symtom ofta har svag självkänsla, är starkt beroende av andra och att de ofta överanpassar sig till andras krav och normer.

Det fenomenologiska sättet att se på psykosomatik innebär att den levda kroppen betraktas ut ett holistiskt perspektiv. *Mening* definieras som ett levtt förhållande mellan det förkroppsligade subjektet och den konkreta situationen. Utgångspunkten för avhandlingens empiriska del är att denna mening utvecklas i ett dialektiskt förhållande mellan människan och hennes situation. Utan denna dialektik uppstår en disharmoni som handlar om oklara psykosomatiska tillstånd, som kroniska trötthetssyndrom, fibromyalgi, utbrändhet eller liknande.

Empiri

I avhandlingen används såväl humanvetenskapliga metoder (fenomenologi och hermeneutik), som naturvetenskapliga metoder (psykofysiska mätningar). Information om behandlingsresultatet, som presenteras tillsammans med forskningsresultatet, bygger på positivistiskt orienterade metoder (skattningskalor). Den fenomenologiska ansatsen uppges dock vara det överordnade perspektivet.

De empiriska studierna görs i anslutning till en behandling Bragée själv genomför. Den bygger på gestaltterapi och består av sjukgymnastik som syftar till förbättrad kroppskännedom och ökad förmåga att avläsa och tolka affektiva kroppsliga tillstånd. Data för de empiriska studierna har ursprungligen samlats in i kliniskt syfte före och efter behandlingen. Tillstånd att använda informationen för forskning har inhämtats in 3–5 månader efter sista besöket i sjukgymnastverksamheten.

Resultatet bygger på data från 16 patienter med stressrelaterade sjukdomstillstånd. Fjorton kvinnor och två män, med en medelålder på 40 år, kom att bli informanter i avhandlingen. Nio beskrivs som högutbildade och tre som lågutbildade medan fyra hade medellång utbildning. Patienterna hade varit sjukskrivna 3–24 månader.

Före behandlingen genomfördes en videofilmad intervju med samtidig mätning av vissa stressvariabler. Av de 16 informanterna intervjuas två två gånger. De inledande intervjuerna var således 18 till antalet. Intervjun innehöll fem frågor om hur patienten såg på sina problem och sin kropps reaktion. Uppföljningsfrågor användes ytterst sparsamt. I den andra intervjun upprepas alla utom en fråga. Datamaterialet bestod av 16 efterintervjuer.

Samtidigt med den videofilmade intervjun genomfördes mätningar av finger-temperatur, hudkonduktans och hjärtfrekvens. Hjärtfrekvensen analyseras dock inte i avhandlingen, på grund av svårigheter att tolka dessa data. Intervjuerna analyserades med en empirisk, fenomenologisk, psykologisk metod (EPP-metoden).

I analysen av det transkriberade intervjumaterialet skiljdes två olika moment ut. I det första användes forskarens empatiska förståelse för att nå en omedelbar (intuitiv) förståelse av det berättade. Målet var att förstå upplevelsen så nära informantens intentioner som möjligt. Den empatiska förståelsen låg sedan till grund för forskarens interpretativa förståelse. Här tog Bragée fram sitt teoretiska perspektiv och försökte nå en fördjupad förståelse av intervjumaterialet. Arbetsgången pendlade mellan de två analysstegen. Enligt Bragée gör hermeneutiken det möjligt att väga ihop dessa två olika perspektiv.

Resultat

Frågan om hur kroppen reagerade på detta besvaras i en jämförelse mellan varje informants verbala utsagor och psykofysiska mätningar i för- och efterintervju. Jämförelsen antydde att materialet kunde delas in i två huvudgrupper. Den ena hade en stark autonom aktivitet i förintervjun, och en svag i efterintervjun. Den andra gruppen visade motsatt reaktion.

Grupp A

I förintervjun i Grupp A följdes det verbala innehållet av ett sympaticuspåslag som kan relateras till en kompenserande stressfylld kamp där meningsskapandet är inriktat mot att kämpa. I efterintervjun hade det verbala innehållet förlorat sin laddning, och en avspänning hade inträtt. Känslan av hjälplöshet var borta och sympaticuspåslaget hade minskat.

Grupp B

I Grupp B satt man ofta fast i svåra livssituationer som bottnade i en tidig problematik med uppgivenhet. Meningsskapandet var inriktat mot hopplöshet i en situation som man inte visste hur man skulle ta sig ur. I förintervjun drog det autonoma nervsystemet ner på aktiviteten till ett immobiliserings-tillstånd. Detta mönster förändrades efter behandlingen, där man kunde se ett ökat sympaticuspåslag. Nu var meningsskapandet inriktat mot kamp för tillvarons möjligheter och mot dess hinder.

Sammantaget visar detta att olika meningsmönster kan påvisas, som i sin tur antyder att mentala och kroppsliga meningsskapanden är sammanflätade. Den gestalt som träder fram belyser också behovet av ett erkännande av den egna individualiteten. Meningsskapandets samtidiga kroppsliga aktivitet kan också förstås med hjälp av begreppet *kroppsschema*. Omgivningen upplevs då som en fortsättning av den levda kroppen. Bragée tolkar också sitt resultat mot agensens kroppsliga uttryck, för att få en bild av vad det innebär i relation till känslan av att kunna, ta ansvar och att ha kontroll.

Diskussion

Det psykosomatiska sammanbrottet grundas på förståelsestrukturer som inte transformerats till situationens krav. Meningsskapandet är därför ofullbordat. Symtomet kan betraktas som en lösning på en situation där den stigande spänningen kräver förståelse på en personlig nivå. Det psykosomatiska sammanbrottets grund handlar om att en avskärmning skett mellan den personliga medvetna viljenivån och den kroppsliga autonoma nivån. Meningsskapandet kan inte anpassas till situationens krav eftersom tidiga sedimenterade upplevelser styr det. Den personliga och kroppsliga existens nivån förblir avskärmade från varandra och agensen försvagas.

Avhandlingen avslutas med reflektioner kring beröringspunkterna mellan psykosomatiska problem och ett alltmer narcissistiskt samhälle. Framför allt unga människor funderar över hur de tar sig ut inför andra och konkurrensen om uppmärksamheten startar tidigt. Denna problematik innebär också att den biomedicinska modellen kommer till korta när det gäller patienter med psykosomatisk problematik.

Avlutande kommentar

Intrycket av att den valda ansatsen inte har brukats konsekvent förstärks av att data består av kliniskt material, och att hermeneutiken först presenteras

som en del av den fenomenologiskt förankrade EPP-metoden, och senare som en möjlighet att väga ihop två divergerande perspektiv. Trots de i mitt tycke lite för stora epistemologiska kompromisserna, är mitt sammanfattande intryck dock positivt. Avhandlingen bidrar till en ökad förståelse av komplexiteten i den psykosomatiska problematiken. Många humanvetenskapligt orienterade studier inom vårdområdet är alltför abstrakta för att direkt kunna leda till förbättringar i vården, men så är inte fallet med Bragés avhandling. Hennes beskrivningar ger en rik bild av den personliga problematiken, på ett sätt som ofta saknas inom mera traditionell forskning.

Även om avhandlingen inte har syftat till att studera behandlingseffekter, har Bragée lyckats visa hur viktigt det är att patienter med psykosomatiska symtom förstår sin kropps sätt att uttrycka sig. Detta gör det möjligt att sätta sina egna kroppsliga reaktioner i samband med problem, som många gånger kan ligga långt tillbaka i tiden. En sådan förståelse inbjuder i sin tur till reflektion och nya vägval i livet. I diskussionen sätts resultatet in i ett bredare samhällsperspektiv på ett fruktbart sätt. Bragée skissar en aktuell bild av en narcissistisk kultur som kanske är utmärkande för vår tid. Här finns således antydningar om att det även finns en samhällsvetenskaplig nivå, som det kan vara angeläget att få en bild av för att bättre kunna hjälpa människor med psykosomatiska symtom.

GLENN HULTMAN

Institutionen för beteendevetenskap och lärande, Linköpings universitet

Anette Olin – *Skolans mötespraktik: En studie om skolutveckling genom yrkesverksammas förståelse* (Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis, 2009)

Anette Olin har skrivit en avhandling, *Skolans mötespraktik – en studie om skolutveckling genom yrkesverksammas förståelse*, där dramat äger rum i en liten skola med engagerade lärare och föräldrar. Olin är intresserad av hur förändringar sker och i avhandlingen ges olika berättelser som illustrerar dynamiken. Begreppet *skolutveckling* diskuteras inledningsvis och kopplas till begreppet *implementering*; här hur politiska idéer förväntas kunna överföras till skolor. Traditionellt förmedlas intrycket att processer sker linjärt och enhetligt, vilket diskuteras och problematiseras i avhandlingen. Syftet är att

komma bakom denna föreställning för att lyfta fram vad som faktiskt sker i en skola (i detta fall en friskola) för att relatera detta till förändring med ett fokus på lärarna.

Det är detta kollektiva förändringsarbete på mellannivå och intresset för styrningen av lärare och hur de uppfattar situationen som fokuseras i avhandlingen. Olin påpekar att viss forskning visar att lärares arbete intensifierats och att situationen är pressad medan andra menar att det kollektiva arbetet uppfattas som positivt. Olin har själv tillsammans med kollegor startat en freinetinriktad friskola med arbetslaget som ideal, varvid intresse för skolutveckling och elevers delaktighet är framträdande.

Implementation som forskningsområde tas upp och här är ambitionen att erbjuda ett alternativt synsätt som ifrågasätter den linjära synen på skolutveckling. Under många år har den här forskningstraditionen utvecklat begrepp för ökad förståelse för hur styrningshierarkin gestaltas och man har problematiserat vad som händer i spannet mellan reform och verklighet. I avhandlingen ligger fokus på den lokala nivån. Tidigare forskning har visat att implementation är den minsta enhetens problem. I avhandlingen nämns förändringsarbetets rötter på olika sätt; bland annat görs en hänvisning till Kurt Lewin (1940-talet) och tidiga företrädare för aktionsforskningstraditionen.

Skolutveckling studeras genom ett arbete med aktionsforskning i den egna praktiken där det är de formella mötena, skolans mötespraktik, som står i centrum. Olin är själv både utvecklingsledare och forskare. Mer indirekt relaterar Olin till klassrumspraktiken. Avhandlingens perspektiv, för att förstå hur de yrkesverksamma själva förstår sitt arbete, är den kritiska hermeneutikens. De tolkningsprocesser som sker på mellannivån är då centrala. Litteratur som redovisar forskning om styrning genom reformer, lokalt utvecklingsarbete och reflekterande lärare samt aktionsforskning, där man studerar förändring genom att delta i den, går igenom.

I den här studien har aktionsforskning en framträdande plats och särskilt traditionen från Australien med betoning på frigörelse av underprivilegierade grupper. Carr och Kemmis (1986) bok *Becoming critical* nämns särskilt. När litteraturen om professionell utveckling redovisas lyfter författaren bland annat fram den forskning som påtalar att genomförandet av reformer ofta blir lite av ett spel för gallerierna (s 54). Ett annat intressant resultat från tidigare forskning är insikten att det är tolkningen av ramarna som ger nyckeln till en förståelse av det lokala handlandet; lösningen finns hos aktörerna (s 46).

Avhandlingen utgår från ett aktionsforskningsprojekt, men tolkningen av data sker enligt en hermeneutisk ansats, varvid Ricoeurs arbeten är centrala. I den här studien används aktörernas förförståelse och praktiken studeras via kommunikation och handlingar som syns i data. Tolkningen, som sker i skriv- och läsprocessen, skapar nödvändig distans för bättre förståelse (s 64) som kan ge en kritik av ett falskt medvetande (Ricoeur) vilket avser både författaren och skolans aktörer. Den kunskap som utvecklas i praktiken är av betydelse, menar författaren, för vad som sker i det pedagogiska arbetet – aktörernas tolkningar blir centrala!

Centrala begrepp i avhandlingen är *berättandet* (det narrativa) som ger mening över tid, här utsagor och diskussioner, som tolkas av forskaren till *forskningsberättelser* (de tre resultatkapitlen). Ricoeurs begrepp *mimesis* har inspirerat till analysen (s 81) där tolkning, förståelse och handling är sammanlänkade. Ricoeurs teori om praktiskt förnuft kommer till exempel till uttryck när aktörerna ifrågasätter föreskrifter, det vill säga något som utspelar sig mellan individerna och institutionerna. Hans begrepp *kommunikationsgemenskaper* används, det vill säga en lokal förståelse i termer av hur man bör tala och handla. Dessa skapar tolkningskonflikter för utvecklingsledaren som påverkar Olins förståelse och detta framgår främst i den tredje berättelsen.

När författaren i kapitlet om forskningsprocessen lyfter fram sitt förhållningssätt anges att forskaren förväntas intervensera, det vill säga vara delaktig och samtidigt studera praktiken, och det är detta som är innebörden i den form av aktionsforskning som definieras här. Arbetet som givit underlag för avhandlingstexten sträcker sig egentligen mellan åren 2002–2009 där följande perioder (P) redovisas i avhandlingen:

Period 1 2002–2004: Utvecklingsledarjobbet skapas med aktionsforskning som tydlig grund och författaren prövade sig fram och arbetade med vissa frågor som gällde där och då.

Period 2 2004–2005: Här sker den egentliga datainsamlingen och den skolutveckling som analyseras. Data samlas bland annat in via loggbok, mötesprotokoll och intervjuer. Författaren läser litteratur om till exempel aktionsforskning och diskursteori. Det framgår att det totala materialet är mycket omfattande.

Period 3 2006–2009: Utvecklingsledararbetet upphör och författaren slutar på skolan. Här sker den egentliga analysen och skrivandet av avhandlingen. Vissa processer börjar framstå som relevanta och i den här fasen kommer läsningen av kritisk hermeneutik in. De centrala begreppen tar form och ger, i sin tur, en inriktning mot urvalet av material, där det främst är de individuella utvecklingsplanerna (IUP) som träder fram som betydelsefulla för analysen av skolutveckling (se nedan).

Den skola som studeras kallas Björneboskolan och har tio klasser, F-9, det är en friskola som startade 1993 med Freinetinriktning (jfr Célestine Freinets *För folkets skola*). Olin tog först rollen som kritisk reflektör i sitt arbete som utvecklingsledare, men rollen blev sedan mer formaliserad och ledningslik. Hon ingick i ledningsgruppen på skolan.

Genomgången av det empiriska materialet som redovisas i metodavsnittet (s 107 ff), visar att skolan under den här perioden var utsatt för en storm av interventioner (opponentens uttryck); exempelvis i form av utvecklingsledarens arbete, rektorns initiativ till organisationsförändring eller rektorns initiativ till att delta i en kurs med inriktning mot »konsten att leda lärares lärande», eller som ett projekt med stöd från Myndigheten för skolutveckling kring de individuella utvecklingsplanerna (IUP), Skolverkets inspektion, en Mål 3-analys kring angelägna satsningar på kompetensutveckling, seminarie-

serie om Freinet och freinetlärarnas frustration över att de inte når sina visioner, stadiekollision när det gällde specialpedagogens arbete. Under en längre tid led man också brist på ledning med vikarier på posten som rektor.

I de tre resultatkapitlen finns ett rikt material. I det första resultatkapitlet, utvecklingsledarens resa, redovisas händelserna som Olin är delaktig i, och som är beskrivna i loggboken. Dessa sammanlänkas till en forskningsberättelse, som syftar till att förklara hur förståelsen förändras i relation till det praktiska sammanhanget. Här ges en bild av dynamiken runt utvecklingsledaren och bland annat hur hon vändas över frågan om att vara ledare eller samordnare (för utveckling). Det fanns en period då hon beskriver sin känsla i arbetet med uttrycket att hon »åker som en jojo mellan hopp och förtvivlan». Här beskrivs också hur den individuella utvecklingsplanen (IUP) infördes och utvecklades och insikten att det var genom att förändra skrivandet av IUP som det skapades ett handlingsutrymme, ett annat sätt att tänka, som gjorde att man kunde skifta fokus.

Men Olin blir efterhand osäker på värdet av IUP. Är det ett påtvingat reformarbete eller ett viktigt utvecklingsarbete? En kurs i diskursteori gav ny förståelse för IUP och att detta att ta eget ansvar kan ses som en styrningsstrategi. Fokus i utvecklingsarbetet kom att skifta, från IUP till arbetslagsutveckling, efter ett initiativ från rektor, och bland aktörerna finns olika »bilder» av förändringsarbetet i skolan (s 163), vilket ger anledning till en analys av utvecklingsledarens agerande som avslutar kapitlet.

I den andra berättelsen redovisas hur en reform (IUP) möter olika arbetslag. Utgångspunkten var att eleverna skulle ha en individuell utvecklingsplan enligt beslut i kommunen och att skolan erhållit stöd från Myndigheten för skolutveckling i detta arbete. Det som sedan händer beskrivs i berättelse två. Den handlar om hur en beordrad utveckling hanteras av olika arbetslag och man får en förklaring till de olika reaktioner som utspelas. Författaren reflekterar över lärarnas kritik, det praktiska förnuftet, och menar att man inte behöver se det som motstånd utan en »kritik i praktiken» som i sig är logisk.

I den tredje berättelsen redovisas arbetet med en »klassutvecklingsplan» som var en del i arbetet med IUP, en diskussion och en analys av undervisning och arbetet med stökiga elever. Tanken i arbetet var att den stökiga klassen skulle gå från självbilden som misslyckad till kapabel och i det arbetet var det viktigt att alla vuxna kunde involveras. Analysen utgår från två möten och man får följa olika stämningar; dels det som benämns *det kämpande mötet* och som börjar med en konflikt för att sedan nå en vändpunkt (problemlösning), dels *det solidariska mötet* med en gemensam förståelse, men som här inte leder till någon ny förståelse (s 206) och där författaren använder »talhandlingar» i termer av förklaringar (problemlösning) respektive ifyllande (förbättrad förståelse) i den avslutande tolkningen för att förstå skeendet.

I den avslutande diskussionen menar författaren att skolutveckling, sedd via yrkesverksammas förståelse och tolkning, ger en icke-linjär syn på förändring. Det är en konfliktfylld och växelverkande process för att upprätthålla en god praktik, inte en strävan mot ett mål. Det sker en omvandling i form av tolkning, enligt Ricoeur en »kreativ imitation». Sedan diskuteras processbegrep-

pen: *anpassning*, *härmining* och *kritisk reflektion* liksom att det är svårt att skapa likformighet i utförandet av arbetet även om detta »tycks vara politiskt önskvärt». Här konstateras ett beroende av mycket lokala, enskilda situationer (»implementation är den minsta enhetens problem!») och att det handlar om omtolkningar av »modeller», inte en direkt överföring. Olin menar att lärare måste ifrågasätta egna förgivettaganden för att kunna skapa möjligheter till (om)tolkningar. Pedagogiskt arbete kan inte förutsägas eller »ledas», men lärares arbete kan stödjas och villkoren kan förbättras, och här nämns betydelsen av tid för reflektion, ledarskapet, tolkningsprocesserna och »forskning-i-praktiken» (här avhandlingen).

En kritisk granskning

Man kan fundera över om allt empiriskt material kunde komma till användning och om det hade varit möjligt att gå till väga på annat sätt? En förståelse för omständigheterna ges i den första berättelsen. När det gäller det utvecklingstryck som skolan utsattes för kan man undra om detta är en vanlig situation i skolor idag, vilket vår diskussion antydde. Då kan man fråga sig om det handlar om att försöka skapa förändring eller om det blir ett mödosamt arbete med att parera alla »interventioner»? Man kan också fråga sig om någon av dessa interventioner gav något konkret utfall, vilket inte klart framgår i avhandlingen. Man kan fråga sig varför just IUP, som är en styrningsreform, valdes som den röda tråden i den här analysen; ett alternativ hade kanske varit att leta efter andra, mer klassrumsnära, initiativ; till exempel freinetspåret?

En annan aspekt är metod och urvalet av både material (s 111) och intervention och dess betydelse för möjligheten att generalisera den här studiens resultat? Man kan fråga sig hur unika episoderna i de tre berättelserna är? En möjlighet som kunde utnyttjats mera påtagligt hade varit att knyta resultaten till tidigare forskning. I avhandlingens referenser finns till exempel en handbok av Lieberman (redaktör) med ett intressant kapitel av McLaughlin (2005 s 58), »Listening and Learning from the Field», där följande citat kan antyda dess användbarhet för denna avhandling:

Implementors did not do as told nor did they act to maximize policy objectives. Instead, at various levels of the policy system, they responded quite ideosyncratic, frustratingly unpredictable» (en analys från 1973; kursiv i original).

Även författarens referenser till nyinstitutionell teori hade kunnat komma till användning för att klargöra bidraget till forskningsfronten. Till exempel kan man fråga sig om man kan göra en kritisk tolkning med anledning av att det är mellannivån som är i fokus (s 19)? Mötespraktiken, den formella, studeras och dess relation till utvecklingsarbete (s 17). Texten anger att förändring blir relativt den som berättar (s 77). Om således förändringen finns i berättelser, språket och i möten och inte i praktiken; kan då mellannivån fylla funktionen av en »ställföreträdande förändring» som undviker verklig förändring, en buffert?

I en diskussion om forskning-i-praktiken finns det anledning att fundera över vilka möjligheter som står till buds. I den första berättelsen, och särskilt i anslutning till den avslutande tolkningen, tar författaren upp omständigheten att hon som utvecklingsledare, »förordar arbetslagsutveckling» och »driver rektors linje trots att lärarna och specialpedagogen önskade IUP» (s 163) och där »handlandet tolkas som ansvarigt» (s 165). Det finns anledning att reflektera över om man blir fast i situationen (styrningsdiskursen) och den nya rollen? Kan man som ledningsperson (utvecklingsledare) agera och förändra? Dessutom påpekar författaren att tendenser till manipulation (från loggboken, s 166) som kan »förstärka klyftan» inte noteras av varken lärare eller författaren själv under processens gång, utan den ligger i analysen efteråt. Hur kan man i en sådan situation tänka kring forskning-i-praktiken och dess möjligheter? Och hur blir det möjligt att arbeta med emancipation?

I diskussionen om skolutveckling innehöll samtalet en reflektion kring en eventuell glidning när det gäller begreppet *förändring*; i avhandlingen anges följande:

att de [lärarna] fått upp ögonen för att förändringar skett eller att de fått en annan förståelse genom återblickandet (intervjuer, textläsningen). Om dessa insikter i sin tur ledde till att förändringar därefter iscensattes går dock *inte* att uttala sig om. (s 105; kursiv i original)

Är fokus för analysen faktisk förändring eller förutsättningar för förändring? Författaren menade att syftet varit att beskriva det som skedde och den dynamik som utspelade sig, inte att leta efter effekter.

Med hänvisning till aktionsforskning och att det påpekas att ambitionen var emancipation och att det krävs en förbättring i praktiken (s 19), ställdes frågor om vilka som emanciperades och hur man skall förstå falskt medvetande i skolan. Man kan också fundera över vilken typ av studie detta egentligen är? Är det aktionsforskning och är då redovisningen tydlig när det gäller den praktiska sidan? Även om man tar del av den första berättelsen kvarstår frågan om hur man faktiskt arbetar med den här formen av förändringsarbete. Här ställdes frågan om det i den tredje perioden (när författaren lämnat skolan, men återvände för samtal) var fråga om »data feed-back», ett aktivt återförande eller »data hand-back», ett passivt återlämnande av bearbetade data (s 111)? Här hade man önskat en tydligare redovisning och problematisering.

Olin lämnar i sin avhandling många intressanta och viktiga bidrag. Hon lyfter fram och illustrerar tolkningsprocesserna och den inre dynamiken i en skola under påverkan. I den här avhandlingen används en mindre vanlig teori och filosofi för att tolka materialet och processerna, vilket bidrar med en ny dimension till fältet. Man kan också hävda att det som inte används som resultat, »en storm av interventioner», tillsammans med en inblick i en skolas inre värld (forskningsberättelserna) av en insider, ger en bonuseffekt i läsandet av avhandlingen.

PER-ANDERS FORSTORP

Skolan för datavetenskap och kommunikation, Kungliga Tekniska Högskolan

Ingrid Unemar Öst – *Kampen om den högre utbildningens syften och mål. En studie av svensk utbildningspolitik*. (Örebro: Örebro Studies in Education, 2009)

Sättet på vilket man motiverar värdet av den högre utbildningen och dess olika ingående verksamheter skiftar. Det kan handla om långsiktigt, oegenlyttigt sökande av kunskap, det kan handla om lika tillgång till högre utbildning för demokratiska syften, det kan handla om individens sökande efter identitet, eller det kan handla om global konkurrens och ekonomisk tillväxt. Den högre utbildningen ges olika syften och mål av olika aktörer i samhället. Det som är gemensamt är att högre utbildning ges viktiga värden.

Dessa fyra olika sätt att beskriva den högre utbildningens syften och mål står i fokus för Ingrid Unemar Östs avhandling *Kampen om den högre utbildningens syften och mål. En studie av svensk utbildningspolitik*. Där beskrivs och analyseras de olika kännetecknen och egenskaperna hos dessa synsätt, deras inbördes relationer, motsättningar och styrkeförhållanden. Det som står i centrum för avhandlingen är att undersöka diskursernas genealogi i ett mycket kort historiskt perspektiv, före och efter millennieskiftet i Sverige, från 1992 till 2007.

Sverige är ett särskilt intressant fall att studera. Författaren hänvisar till en iakttagelse av Sheldon Rothblatt och Björn Wittrock, vilka gör gällande att Sverige kan ses som en prototyp för utvecklingen av den högre utbildningen i efterkrigstidens Europa. Inget land, säger de, har genomgått så många och plötsliga förändringar i värderingar och strukturer för den högre utbildningen. Denna iakttagelse förstärker motiven för ett studium av detta förändringsbenägna fält.

Fem centrala problemområden berörs i avhandlingen. Det första och kanske mest centrala handlar om de förväntningar, visioner och värden som knyts till den högre utbildningen när utbildningens syften och mål formuleras av olika parter i ett historiskt skede som kännetecknas av förändringar. Det andra problemet handlar om det författaren kallar balansproblematiken, det vill säga hur den högre utbildningen å ena sidan skall tillgodose individen och å den andra samhället och hur denna balans kan upprätthållas på olika sätt.

Det tredje problemet som diskuteras rör sig på policynivå. Framställningarna av den högre utbildningen sker i texter och texttyper som befinner sig på en hög administrativ nivå. Det är mål- och styrdokument som i mångt och mycket liknar skolans läroplaner. Ett fjärde centralt problem gäller sättet på vilka dessa mål och syften språkligt formuleras. Ett femte handlar om att belysa en pågående kamp som äger rum i dessa styrdokument där det skapas skilda synsätt: »den kamp som pågår om att definiera de syften och mål som högre utbildning ska vila på».

De problem som diskuteras rör den verksamhet som äger rum inom den högre utbildningen där vi verkar som lärare och forskare; om undervisning, kursutveckling, kursplaneskrivande, kursvärderingar, institutionsnämnder, etcetera. Men det utspelas inte där, utan på den nivå där styrdokumentet återfinns, i statliga utredningar, i propositioner, departementsutredningar och EU-dokument. För den som verkat i det svenska akademiska livet under den studerade tidsperioden blir läsningen ett igenkännande av de olika nyckelord och slagord som cirkulerat och som väckt ömsom entusiasm och ömsom farhågor.

Vilken tes är det som drivs? Författaren vill identifiera de vanligaste diskurserna och undersöka deras inbördes förhållanden. Som jag ser det vill författaren också varna för riskerna med att globaliseringslogiken även fortsättningsvis dominerar, det vill säga explicit argumentera emot denna logik eller ideologi. Arbetet kan placeras inom det område som internationellt kallas »Studies of Higher Education» och särskilt inom två av de åtta fält som Malcolm Tight pekar ut i sin typologi: system och policy samt kunskap.

I våra dagar knyts den högre utbildningen till marknadsekonominns behov och massutbildningen tolkas som uttryck för »akademisk kapitalism», en term som förknippas med Sheila Slaughter och Larry Leslie i deras bok *Academic Capitalism. Politics, Policies, and the Entrepreneurial University*.

Gemensamt för de forskningstexter som har valts ut är att de:

går ut på att visa hur en speciell marknadslogik i allt högre grad förhärskar inom utbildningspolitiken och begränsar det handlingsutrymme som finns inom ramen för den högre utbildningen.

Begreppen *akademisk kapitalism*, *teknobyråkratisk föreställning om excellens*, och *globaliseringsdiskurs* används i litteraturen omväxlande för att syfta på detta fenomen.

Den andra teorin, diskursteorin, fyller flera funktioner, bland anna som en teori för förståelse av kommunikativa processer, men även som en övergripande samhällsteori. Här bygger respondenten framförallt på Ernesto Laclaus och Chantal Mouffes *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics*, ett arbete som kan placeras i en post-marxistisk och post-strukturalistisk tradition. Diskursteorin är en samhällsanalys som beskriver utvecklingen mot en högre grad av pluralism och mångtydighet, där fasta positioner luckras upp genom gränsöverskridanden, fragmentisering och individualisering.

Resultaten visar att demokrati- och identitetsdiskurserna är svagare. Den klassiska akademiska diskursen, och i synnerhet globaliseringsdiskursen, är starkare. Den senare uppvisar också hegemoniska tendenser. Författaren tittar i en avslutande analys särskilt på hur globaliseringsdiskursen utmanar syften och mål i den klassiska akademiska diskursen och funderar på vilka konsekvenserna blir av detta: Den tvingar på de andra diskurserna element som dessa inte kan avvisa, dessa element måste införlivas i den egna diskursen.

Den klassiska akademiska diskursen påtvingas därmed element som *nytta*, *avkastning*, *profilering* och *excellens*. Globaliseringsdiskursen har vidare förmågan att införliva moment från de övriga och ger dessa begrepp nya

innebörder i det nya sammanhanget; det är en förmåga att så att säga »äta upp» centrala begrepp och deras betydelser hämtade från andra diskurser. Globaliseringsdiskursen skär slutligen in i aktörernas språkanvändning; dessa kan inte undvika att använda de ord och begrepp som tvingas på dem, vilket framför allt syns när den socialdemokratiska regeringen omformulerar sin politik under åren 2000–2004.

Ser vi konturerna av en helt ny utbildningspolitik efter 2007? Det finns inte anledning att tro, menar författaren pessimistiskt, att globaliseringsdiskursen minskar. Vi ser fortsatta exempel på att nyttiggörande och kommersialisering är huvudsakliga mål. Författaren ser en påtaglig risk att den klassiska akademiska diskursen utplånas genom att det marknadsekonomiska språkbruket sprids.

Men det finns hopp och författaren påpekar vikten av motstånd mot globaliseringsdiskursen. I slutkapitlet diskuteras också kampen mellan politik och förvaltning. Författaren visar det jag tycker är en väldigt central, men något undanskymd poäng, nämligen hur globaliseringsdiskursen leder till en byråkratisering av utbildningspolitiken som istället för att vara en politik med integritet blir en förvaltning av övernationella beslut, precis så som många EU-kritiker befarat. Partipolitiken reduceras till administration och förvaltning.

Avslutningsvis vill jag säga att detta är ett substantiellt bidrag till vår förståelse av förändringarna i synen på den högre utbildningens roll för individer och samhälle i Sverige före och efter millennieskiftet. Värdefullt kritiskt fokus sätts på de förändringar som styrs av en helt igenom ekonomisk logik. Med denna studie synliggörs delvis motstridiga tendenser i den samtida debatten på ett förtjänstfullt sätt. Här framkommer tydligt effekterna av Sveriges inträde i EU och en kritisk syn på det politiska uppdraget i dess efterföljd, där de övernationella målen förändrar utbildningspolitikens karaktär. Här skymtar även en hoppfull syn på akademikerna i deras roll som »politiska agenter» med en uppmaning riktad till dem och oss att försvara de klassiska akademiska värdena.

SVEN HEMLIN

Gothenburg Research Institute, Handelshögskolan vid Göteborgs universitet

Judit Simon: *Kreativitetens kännetecken. En fenomenologisk studie*. Stockholm: Stockholms universitet, Pedagogiska institutionen, 2009

Judit Simon disputerade den 9 oktober 2009 i pedagogik vid Stockholms universitet på en doktorsavhandling med titeln *Kreativitetens kännetecken. En*

fenomenologisk studie. Ämnet kreativitet studeras i flera discipliner varav pedagogik är en. Enligt en färsk översikt (Kahl, da Fonseca & Witte 2009) gjordes ungefär ett 30-tal doktorsavhandlingar om kreativitet i vardera företagsekonomi, natur- och ingenjörsvetenskaper, pedagogik, psykologi, övriga samhällsvetenskaper och andra discipliner (Dissertations Abstract Online, 2005–2007). Vanligast är att anlägga ett individperspektiv i avhandlingarna (i jämförelse med grupp, organisation eller ett kulturperspektiv). Studier av kreativa produkter förekommer oftare än studier av kreativa processer och personlighetsdrag. Judit Simons doktorsavhandling anlägger både individ och grupperspektiv, men har ett unikt meningsperspektiv som inte lätt kan inordnas Centralt blir dånas efter mallen i översikten.

Den 209 sidor långa monografin innehåller en introduktion till ämnet, en översiktlig redogörelse över tidigare forskning och teorier om kreativitet samt en beskrivning av den fenomenologiska metoden. I metodavsnittet anges intervjupersoner och analysprocedur. Huvuddelen av avhandlingen omfattar resultaten av fyra empiriska studier: Individuell kreativitet (Studie 1), grupp-kreativitet (Studie 2) och icke-kreativitet (kompletterande studie) samt videoinspelningar av kreativa gruppsamarbeten (kompletterande studie). Därpå följer en slutanalys av resultaten och en diskussion av fynden. I det följande ger jag en summarisk beskrivning av doktorsavhandlingens innehåll efter denna disposition och ger en del kommentarer.

Vad handlar kreativitet om och hur har den studerats?

Kreativitet kan beskrivas på åtminstone fyra sätt: (i) som en ny idé, (ii) som sättet att komma på nya idéer (idégenerering), (iii) som skeendet mellan att komma på en ny idé och ett förverkligande av den (från idé till produkt) och (iv) som hela skeendet i sin kontext från att komma på en ny idé (idégenerering), förverkliga den (produkt) och tillämpa den (implementering).

Det finns emellertid goda skäl att närmare beskriva kreativitet, hävdar Judit Simon, därför att kreativitetens innebörd eller meningsstruktur inte är avgjord och att kreativiteten i ringa utsträckning studerats som ett livsvärldsfenomen, det vill säga hur kreativitet upplevs i vardagssituationer. Ett klagande av kreativitetens grundläggande egenskaper kan därför vara viktig för kreativitetsforskningen och göras med en fenomenologisk ansats. Härutöver kan en förståelse för kreativitet underlätta utformandet av miljöer som gynnar kreativitet.

I genomgången av tidigare forskning och teorier om kreativitet lyfter Simon fram de tre huvudspåren att studera kreativitet, det vill säga med fokus på person, produkt eller process. Det första spåret har studerat den kreativa personlighetens karaktäristiska drag, till exempel sambandet mellan intelligens och kreativitet som varit tämligen svagt. Det andra spåret har försökt avgöra den kreativa produktens kännetecken, till exempel nyhetsvärdet, men utan att komma fram till tydliga kriterier enligt Simon. Det tredje spåret har inriktats på processer som är kreativa eller leder fram till kreativa utfall. Den mest kända processteorin beskriver kreativa processer som förberedelse, inkubation, illumination, verifikation, och slutligen en kommunikationsfas (t ex Torrance 1974). Senare kreativitetsforskning tar ett större grepp med ett integ-

rerat perspektiv där domän-, individ-, grupp- och sociala faktorer analyseras (t ex Amabile 1996).

Judit Simons fenomenologiska ansats och empiriska studier av kreativitet

Avhandlingens syfte är att klargöra kreativitetsfenomenets meningsstruktur, att beskriva och analysera de kännetecken som formar upplevelsen av kreativitet samt att studera upplevelsen av kreativitet individuellt och i grupp. Med detta syfte vill Judit Simon bidra till person, produkt och processperspektiven i kreativitetsstudier med ett meningsperspektiv som delvis förenar de tre tidigare. I avhandlingen används den empirisk-fenomenologisk psykologiska metoden (EPP-metoden) för förståelse av hur människor upplever kreativitet så som den naturligt förekommer i livsvärlden.

Upplevelsen av kreativitet omfattar känslor, mentala och kroppsliga erfarenheter och livsvärlden upplevs oreflekterat, spontant och omedelbart enligt det fenomenologiska synsättet. I varje upplevelseakt finns också intentionalität, det vill säga en *riktadhet* mot ett *medvetandeobjekt*. Analysprocessen, med hjälp av EPP-metoden, genomfördes i de fem stegen: (1) Partiell fenomenologisk reduktion, det vill säga en första helhetsförståelse av upplevelserna utan teoretisering, (2) indelning i meningsenheter, (3) angivande av innebörden i meningsenheterna, (4) formulering av meningsenheter till en situerad struktur, och (5) tolkning av den generella strukturen.

Urvalet bestod av 18 individer i intervjuer och 12 i videoinspelningar fördelade på följande vis: Individuell kreativitet 12, Grupp kreativitet 3, Misslyckad kreativitet 3 och två videoinspelningar med 8 respektive 4 individer. Informanterna valdes strategiskt för att täcka många skilda situationer, kön och yrken med varierande grad av kreativitet (t ex forskare, bildkonstnär).

I Studie 1 genomförde Simon individuella intervjuer på 1–2 tim, vilka ljudbandades. Huvudfrågan till informanterna var: »Beskriv en konkret situation då du upplevde kreativitet eller kände dig kreativ, så noggrant och detaljerat som möjligt!» Även stödfrågor av typen »Vad betydde det för dig?», »Kan du beskriva...?» ställdes till informanterna. På motsvarande vis genomfördes Studie 2, omfattande 3 individuella intervjuer om kreativt gruppssamarbete, som individerna varit med om (i industriverksamhet, på en designbyrå och på en teater).

För att kontrastera gjordes en komplettering kring upplevelsen att inte vara kreativ, det vill säga om misslyckad kreativitet, med en kosmetiker, en lärare och en produktutvecklare. Slutligen videoinspelades två gruppssamarbeten, det vill säga kreativa skeenden som följdes i realtid med efterföljande individuella intervjuer med deltagarna (åtta lärare planerade en kulturvecka och fyra studenter diskuterade texter).

Analysresultat för individuell kreativitet

Den fenomenologiska analysen av de individuella kreativa upplevelserna gav till resultat tre aspekter på kreativitet: för det första (i) *Diskrepans och bristande överensstämmelse* (med delaspekterna spänning, strukturupplösning,

drivkraft och tillit), för det andra (ii) *Vaken stämning i det kreativa rummet* (med delaspekterna fokuserad uppmärksamhet, vitalitet och dialog) och för det tredje (iii) *Progression och växande* (med delaspekterna genombrott, befrielse, det kreativa resultatet). För att åskådliggöra aspekterna ger jag två exempel ur avhandlingen. Det första handlar om delaspekten *drivkraft* (i »Diskrepans och bristande överensstämmelse«):

Att jag behöver mycket tid, men det är så typiskt att jag är i sista minuten. För att det hör till det här att kunna bemästra ångesten, för att om det där skulle ha varit en månad innan deadline, så skulle jag inte fått upp ångesten tillräckligt mycket. (Student som gjort en examinationsuppgift s 82)

Det andra exemplet avser delaspekten *vitalitet* (i »Vaken stämning i det kreativa rummet«):

Så det är självklart att under arbetets gång i den konkreta timmen så möter man svårigheterna och det är just det ... när man känner att det är en utmaning, när det inte är som lättast som [det] känns kreativt. (Rörelselärare i teater s 90)

Analysresultat för kreativitet i gruppssamarbete

De tre informanter som intervjuades om kreativitet under gruppssamarbete gav uttryck för upplevelser som kunde analyseras som de tre huvudaspekterna: *Ramsättning* (med delaspekterna metatänkande, strukturella villkor och konstruktiv attityd), *Genomförande* (med delaspekterna idégenerering, selektion, syntes) och *Resultat* (med delaspekterna meningsfull gestalt, personlig vinst). Även för dessa har jag hämtat ett exempel ur avhandlingen på delaspekten metatänkande (tillhörande Ramsättning):

Vi jobbade med ett mobiltelefoniföretag inför hösten, där vi fick ett uppdrag om att göra en serie telefoner för en viss målgrupp. Och då ställs man inför problemet hur man ska förstå det, att analysera vad behoven är hos målgruppen och hur man ska designa för att passa det här företags stil. (Designer med inriktning på industriproduktion s 109)

De två kompletterande studierna av upplevelsen att inte vara kreativ och videoinspelningar av gruppssamarbete visade följande: De tre individernas kreativa försök – att måla en vacker bild, att ge stöd till en student med lässvårigheter och att genomföra en omorganisation – som alla misslyckas, resulterar i en huvudsaklig slutsats, nämligen att resultatet varit i alltför starkt fokus för att lyckas. I de videoinspelade gruppssamarbetena hos lärarlag respektive studentgrupp fann Simon två nya drag som belyser hennes tidigare resultat. För det första är kreativa samarbeten inriktade mot process eller produkt beroende på målsättningar för gruppssamarbetet och för det andra finns det individuella variationer i upplevelser av samarbetet som skapar spänningar. Enligt min mening hade det varit en fördel att kontrastera miss-

lyckade kreativa försök med hjälp av den grupp informanter som också fick beskriva lyckade kreativa resultat.

I en jämförelse mellan individuell kreativitet och grupp kreativitet sammanfattar avhandlingsförfattaren; de gemensamma kreativa dragen omfattar, att en uppgift ska lösas, att något ska skapas, att det finns sökande och nyfikenhet, en konstruktiv attityd (t ex öppenhet och dialog), en uppmärksam och vaken stämning, tecken på en upptäcktsfärd, en syntes av de bästa idéerna, att spänningen upphör och att positiva känslor kommer fram. Skillnaderna mellan individuell kreativitet och grupp kreativitet är att den senare innebär organisering i grupp, att de kreativa processerna sker på gruppnivå och att det finns ett gemensamt mål. Ingen av dessa skillnader förefaller särskilt överraskande. Det hade förmodligen gått att finna andra skillnader med annan metodik än den fenomenologiska.

Avslutningsvis diskuterar Judit Simon sina resultat och jämför meningsaspekterna med tidigare forskning och teorier om kreativitet. Hon betonar i diskussionen att meningsperspektivet på kreativitet bör uppfattas som ett inifrånperspektiv (dvs fenomenologiskt) i motsats till utifrånperspektiven i person, produkt och processinriktningarna. Meningsperspektivet bidrar till kreativitetsforskningen genom att överbrygga dessa tre (inte alltid förenliga) utifrånperspektiv.

Hon gör också en jämförelse mellan kreativitet och det systemvetenskapliga synsättet i komplexitetsteori. I det avsnittet påstås att kreativitet är något som uppstår i ett läge »som skiljer ordningen från att övergå i kaos» (s 161), vilket har visst stöd i analysresultatet (aspekten diskrepans och bristande överensstämmelse). Å andra sidan fordras en stark ihärdighet för att kreativa processer ska komma igång och förlöpa väl, vilket inte jag kan se i komplexitetsteorin. Jag är alltså något skeptisk till komplexitetsteorin i detta sammanhang.

Däremot anser jag betoningen på känslomässigt laddat djupt engagemang, som komplement till personperspektivet och betydelsen av kreativa klimat och det kreativa rummet för utvecklingen av kreativa potentialer, som viktiga poänger med stöd i analyserna. Dessa har även en praktisk sida som kan vara värdefull. Sist framhåller Simon att fortsatt forskning bör gå vidare med att belysa variationer i individuell kreativitet (typologier) och att det behövs andra och nya metoder för studier av grupp kreativitet. Båda dessa forskningsbehov är relevanta och bör studeras i både mer vardagliga och mer avancerade kreativa kunskapsdomäner.

Som helhet är doktorsavhandlingen av odiskutabelt värde för kreativitetsforskningen genom sin inträngande och systematiskt genomförda analys av individers kreativitetssupplevelser enskilt och i grupp. Här bidrar insatsen till en djupare förståelse för hur kreativitet upplevs. Det är också väsentligt att avhandlingen påvisar problematiken i att studera grupp kreativitet och att kreativitet i grupp på flera punkter skiljer sig från när en enskild individ är kreativ även om jag hävdar att en annan metodik kunnat föra längre. Resultaten har också en potentiell tillämpning i att undanröja hinder för och underlätta för kreativitet. Slutligen vill jag lyfta fram att avhandlingen har en

tydlig struktur och är välskriven. Detta gör att den förutom sitt intresseväckande ämnesval också är lättillgänglig.

Litteratur

- Amabile, T. 1996: *Creativity in context*. Oxford, UK: Westview Press.
- Kahl, C.H., da Fonseca, L.H., & Witte, E. 2009: Revisiting creativity research: An investigation of contemporary approaches. *Creativity Research Journal*, 21(1), 1–5.
- Karlsson, G. 1993: *Psychological qualitative research in a phenomenological perspective*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Torrance, E.P. (1974). *Torrance tests of creative thinking: Norms-technical manual*. Princeton, NJ: Personnel Press/Ginn.